

David Graeber

Anna pois

Oletteko huomanneet, että enää ei ole ranskalaisia älykköjä? Melkoinen tulva 70-luvun lopussa ja 80-luvun alussa: Derrida, Foucault, Baudrillard, Kristeva, Lyotard, de Certeau... mutta ei oikeastaan ketään sen jälkeen. Trendikkäiden yliopistoihmisten ja intellektuaalisten muotihirmujen on ollut pakko kierrättää 20 tai 30 vuotta vanhoja teorioita loputtomiin, tai sitten häikäisevä meta-teoria on pitänyt hakea Italiasta tai jopa Sloveniasta.

Tähän on monia syitä. Yksi liittyy Ranskan politiikkaan. Media on järjestelmällisesti pyrkinyt korvaamaan todelliset intellektuaalit amerikkalaismallisilla tyhjää-poleemikoilla. Kokonaan se ei ole onnistunut. Enemmän on vaikuttanut ranskalaisen henkisen elämän selkeämpi poliittinen sitoutuminen. Yhdysvaltain lehdistössä Ranskan kulttuurielämästä ei ole kerrottu oikeastaan mitään vuoden 1995 isojen lakkojen jälkeen. Tuolloin Ranska ensimmäisenä päättäväisesti hylkäsi amerikkalaisen taloudellisen mallin ja kieltäytyi purkamasta hyvinvointivaltiotaan. Yhdysvaltain lehdistön silmissä Ranskasta tuli heti lapsellinen maa, joka turhaan koetti välttää historian kulun.

Tämä tuskin itsessään hätkäyttää yhdysvaltalaisia, jotka lukevat Deleuzea ja Guattaria. Amerikanintellektuaalit odottavat Ranskasta äyllistä huumaa, tunnetta osallistumisesta villeihin ja vallankumouksellisiin ajatuksiin, jotka mielellään saavat osoittaa läntisten totuuden ja ihmisyyden käsitteiden sisäisen väkivallan. Näiden ajatusten ei kuitenkaan odoteta sisältävän poliittista toimintaohjelmaa tai oikeastaan mitään toimintaa. On helppo ymmärtää, miksi ihmisjoukko, jota poliittinen eliitti ja 99 prosenttia koko kansasta pitää täysin merkityksettömänä, tuntee vetoa tällaisiin ajatuksiin. Siinä missä Yhdysvaltain media pitää Ranskaa lapsellisena, sen yliopistoihmiset löytävät ranskalaisilta ajattelijoilta etsimäänsä.

Seurauksena on, että monista kiinnostavimmista ranskalaisista tutkijoista ei kuulla mitään. Yksi tällainen ryhmä kulkee kankealla nimellä *Mouvement Anti-Utilitariste dans les Sciences Sociales*, (MAUSS). Ryhmän tavoitteena on järjestelmällisesti murtaa taloustieteellisten teorioiden filosofisia perusteita. Inspiraationa on 1900-luvun alun ranskalais sosiologi Marcel Mauss, jonka kuuluisin teos *Lahja* (1925) on kenties kaikkien aikojen komein taloustieteellisten teorioiden kiisto. Kun nykyään

”vapaata kauppaa” tungetaan kaikkien kurkusta alas ihmisluonnon väistämättömänä kohtalona, Maussin työ – joka osoitti, että useimmat ei-länsimaiset yhteisöt eivät toimineet minkäänlaisten markkinoiden varassa, ja että monet länsimaisetkin ihmiset elävät niiden ulkopuolella – on tärkeämpi kuin koskaan. Vaikka ranskalaismielisten amerikkalaisten tutkijoiden on vaikea löytää mitään sanottavaa globaalin uusliberalismin noususta, MAUSSilaiset hyökkäävät sen kivijalkaan.

Sananen taustasta. Marcel Mauss syntyi vuonna 1872 Vosges'ssa ortodoksijuutalaiseen perheeseen. Hänen enoan Émile Durkheimia pidetään modernin sosiologian perustajana. Durkheim ympäröi itsensä nuorilla lahjakkuuksilla ja Maussin tehtäväksi tuli uskonnon tutkiminen. Durkheimin piiri hajosi Ensimmäisen maailmansodan myötä: monet kuolivat juoksuhaudoissa, myös Durkheimin poika. Durkheim itse kuoli suruun pian sodan jälkeen. Maussin huoleksi jäi koota mitä jäljellä oli.

Vaikuttaa kuitenkin siltä, että Maussia ei koskaan otettu täysin vakavasti Durkheimin seuraajana. Vaikka Mauss oli tavattoman oppinut (hän osasi ainakin tusinaa kieltä, mukaanlukien sanskriitti, maori ja klassinen arabia), häneltä kuitenkin puuttui suurelta professorilta odotettava painokkuus. Mauss oli roteva amatööriyrkkeilijä, joka leikkisänä luonteena pikemminkin sukkuloi useiden kiinnostavien ajatusten välillä kuin rakensi filosofisia järjestelmiä. Hän käytti aikansa kirjoittaen ainakin viittä eri kirjaa (koskien rukoilemista, nationalismia, rahan alkuperää ja niin edelleen), joista yksikään ei valmistunut. Hän kuitenkin opetti kokonaisen uuden sukupolven sosiologeja ja perusti lähes yksinään ranskalaisen antropologian, sekä julkaisi joukon poikkeuksellisen uuttaluviovia esseitä, joista miltei jokainen on johtanut kokonaan uuden sosiologisen teorian syntyyn.

Mauss oli myös vallankumouksellinen sosialisti. Opiskeluvuosistaan lähtien hän kirjoitti säännöllisesti

vasemmistolaisiin lehtiin ja osallistui aktiivisesti osuustoimintaliikkeeseen. Hän perusti ja vuosien ajan osaltaan pyöritti kuluttajaosuuskuntaa Pariisissa ja hänet lähetettiin usein pitämään yhteyttä osuustoimintaliikkeen edustajiin muissa maissa (kuten esimerkiksi Venäjälle vallankumouksen jälkeen). Mauss ei kuitenkaan ollut marxilainen. Hänen sosialisminsa juonsi juurensa pikemminkin Robert Oweniin ja Pierre-Joseph Proudhoniin. Maussin mukaan niin kommunistit kuin sosiaalidemokraattitkin erehtyivät uskoessaan, että yhteiskunta pitäisi muuttaa ensisijaisesti valtion kautta. Hänen mukaansa valtion tehtävänä oli pikemminkin taata lait, joiden puitteissa sosialismi voitaisiin rakentaa vaihtoehtoisen instituutioiden muodossa alhaalta ylöspäin.

Niinpä Venäjän vallankumous oli hänelle kovin kaksijakoinen asia. Mauss iloitsi aidon sosialistisen kokeilun mahdollisuuksista, mutta häntä raivostutti bolshevikkien järjestelmällinen terrori, demokraattisten instituutioiden lakkauttaminen ja kaikkein eniten ”kyyninen oppi, jonka mukaan tarkoitua pyhittää keinot”. Tämä oli Maussin mukaan vain hiukan muunnettu muoto markkinoiden moraalittomasta, rationaalisesta laskelmoinnista.

M

aussin essee ”lahjasta” oli ennen kaikkea hänen vastauksensa Venäjän tapahtumiin – erityisesti Leninin vuoden 1921 Uuteen talouspolitiikkaan (NEP), joka hylkäsi aiemmat yritykset lopettaa kapitalistiset markkinat. Jos markkinoita ei pystytty lain voimalla tukahduttamaan edes Venäjällä, joka ehkä oli Euroopan maista vähiten rahatalouden vallassa, Mauss päätteli, että vallankumouksellisten oli pohdittava paljon syvällisemmin ”markkinoiden” luonnetta, niiden syntyä ja toimivia vaihtoehtoja. Oli aika ottaa historialliset ja kansatieteelliset tutkimukset vakavasti.

Maussin tulokset olivat hämmästyttäviä. Ensinnäkin lähes kaikki, mitä ”taloustiede” sanoi taloushistoriasta, osoittautui kokonaan epätodeksi. Vapaiden markkinoiden puolustajien oletus niin silloin kuin nykyäänkin on, että ihmisiä motivoi ensisijaisesti halu maksimoida mielihyvä, mukavuus ja aineellinen omaisuus (”hyöty”) ja että kaikki merkittävä vuorovaikutus tapahtuu markkinamekanismin piirissä. Virallisen version mukaan alussa oli vaihtokauppa. Kun halusi jotain, oli pakko vaihtaa se johonkin muuhun. Koska tämä oli hankalaa, keksittiin lopulta raha yleispäteväksi vaihdannan välineeksi. Samaa tietä keksittiin vähitellen lisää vaihdannan muotoja (luotot, pankit, osakkeet).

Mauss huomasi pian, että vaihtokauppaan perustuvaa yhteiskuntaa ei ole koskaan ollut olemassa. Pikemminkin antropologit löysivät yhteisöjä, joiden taloudellinen elämä perustui täysin toisenlaisiin periaatteisiin ja tavarat kiersivät edestakaisin lahjoina. Kaikki, mitä me pitäisimme ”taloudellisena” käyttäytymisenä perustui asenteeseen, joka kieltäytyi pitämästä kirjaa siitä, kuka antoi mitäkin

kenelle ja oletti, että yhteisössä vallitsee puhdas anteliaisuus. Tällaiset ”lahjataloudet” olivat toisinaan erittäin kilpailuhenkisiä, mutta kilpailu sai päinvastaisen muodon kuin meidän yhteisöissämme: voittajia eivät olleet he, jotka saivat kerättyä eniten, vaan he, jotka antoivat pois eniten. Eräissä kuuluisissa esimerkeissä, kuten Brittiläisen Kolumbian kwakiutlien elämässä, kilpailu johti näyttäviin anteliaisuudenosoituksiin, joissa kunnianhimoiset päälliköt koettivat peitota toisensa jakamalla tuhansia hopearenkaita, huopia, Singerin ompelukoneita tai jopa tuhoamalla omaisuutta upottamalla perintökalleuksia mereen ja syyttämällä tavararöykkiöt tuleen.

Kaikki tämä voi vaikuttaa hiukan oudolta. Mutta Mauss kysyi myös, onko se sittenkään niin kummallista. Eikö myös meidän yhteiskuntiemme tavassa antaa lahjoja ole jotakin merkittävää? Miksi on niin, että kun saa ystävältään lahjan (illallisen, kohteliaisuuden, oluttuopin), tuntee tarvetta vastata samalla mitalla? Miksi lahjan saaja usein kokee jääneensä alakynteen, jos ei pysty vastalahjaan? Eivätkö nämä tunteet ole yleismaailmallisia, vaikkakin meidän yhteisöissämme jotenkin syrjässä? Eikö talousjärjestelmän voisi perustaa niihin? Ja eikö tällaisten tunteiden ja moraalisten vastavuoroisuusperiaatteiden olemassaolo ole todellinen pohja toisenlaisten mahdollisuuksien ja sosialististen visioiden etsinnälle meidän kapitalistisissa järjestelmissämme? Mauss uskoi näin.

Maussin analyysi muistutti selvästi marxilaisia teorioita vieraantumisen ja esineellistymisestä, erityisesti Georg Lukácsin samoihin aikoihin kehittelemässä muodoissa. Maussin mukaan lahjataloudessa vaihdolla ei ollut samoja persoonattomia muotoja kuin kapitalistisessa kaupankäynnissä: jopa silloin kun hyvin arvokkaat tavarat vaihtavat käsiä, vaihdon merkitys on ihmissuhteissa. Vaihdon tarkoitus on luoda ystävyksiä tai selvittää kiistoja ja velvoitteita, ja tavaroiden siirtyminen on vain väline tähän. Tästä syystä ihmissuhteet sisältyvät kaikkeen, jopa omaisuuteen: lahjatalouksissa näyttävimmillä arvoesineillä – perintökäädäyillä, aseilla, sulkakoristeilla – tuntuu suorastaan olevan oma persoonallisuutensa.

Markkinataloudessa asiat ovat pääläellaan. Vaihdon tarkoitus on vain saada käsiinsä hyödyllisiä tavaroita, myyjän ja ostajan henkilökohtaiset ominaisuudet ovat ihannetapauksessa täysin merkityksettömiä. Niinpä kaikesta, myös ihmisistä, tulee esineen kaltaisia (”hyödykkeitä ja palveluita”). Pääasiallinen ero marxismiin on, että siinä missä Maussin marxilaiset aikalaiset uskoivat taloudelliseen determinismiin, Maussin mukaan entisissä markkinattomissa yhteisöissä – ja oletuksen mukaan muissakin ihmisenmittaisissa yhteisöissä – ei yksinkertaisesti ollut olemassa ”taloutta” itsenäisenä ja omalakisena hyvinvoinnin luomisen ja jakelemisen mekanismina.

Mauss ei ollut koskaan täysin varma, millaisia käytännön seurauksia hänen näkemyksillään on. Kokeemukset Venäjällä vakuuttivat hänet, ettei modernissa yhteiskunnassa – ainakaan nähtävillä olevassa tulevaisuudessa – voitaisi myymistä ja ostamista kokonaan lakkauttaa. Markkinahenkisyys ehkä kyllä. Työ voitaisiin järjestää osuustoiminnallisesti, samalla luoden toimiva

sosiaaliturva ja vähitellen muodostuiksi uusi malli, jossa ainoa syy kerätä omaisuutta olisi mahdollisuus jakaa se pois. Tuloksena olisi yhteisö, jonka korkein arvo olisi ”julkisen lahjojen antamisen riemu, ilo anteliaasta tuhlauksesta taiteisiin, julkisen tai yksityisen vieraanvaraisuuden nautinnot.”

Voi kuulostaa melko lapselliselta nykykorviin, mutta Maussin ydinajatuksukset ovat jos mahdollista tärkeämpiä nyt kuin 75 vuotta sitten – nyt kun talous”tieteestä” on tullut modernin ajan todellinen uskonto. Näin sen ainakin MAUSSin perustajat näkivät.

M

AUSS syntyi vuonna 1980, kertomuksen mukaan ranskalaisen sosiologin Alan Caillé’n ja sveitsiläisen antropologin Gérald Berthoudin lounaskeskustelusta. He olivat juuri osallistuneet

monipäiväiseen lahjan käsitettä koskevaan konferenssiin ja järkyttyneet, kun huomasivat, ettei yhdellekään puhujalle ollut juolahtanut mieleen pitää lahjojen antamisen syynä esimerkiksi anteliaisuutta tai aitoa välittämistä lahjan saajasta. Itse asiassa konferenssin osallistujat olettivat, ettei lahjoja oikeastaan ole olemassakaan: kun minkä tahansa ihmistoiminnan pintaa raaputtaa, aina löytyy jokin laskelmoiva ja itsekäs motiivi. Vieläkin kummallisempaa oli, että he olettivat, että tämä itsekäs ajatus oli aina, välttämättä, toiminnan todellinen selitys – että se oli aina todellisempi ja vaikuttavampi kuin jokin toinen motiivi tai tunne, johon se saattoi olla kietoutunut. Ikään kuin tieteilisyys ja objektiivisuus tarkoittaisi samaa kuin kyynisyys. Miksi?

Caillé päätyi syyttämään kristinuskkoa. Muinaisessa Roomassa säilyi yhä jäänteitä vanhemmasta aristokraattisesta avokätisyydestä: roomalaiset merkkisivut rakensivat julkisia puistoja ja muistomerkkejä ja kilpailivat mahdavien näyttösten järjestäjinä. Mutta roomalaisen anteliaisuuden oli selvästi tarkoitus myös satuttaa. Yksi suosittu huvi oli heitellä kultaa ja koruja rahvaan keskelle, jotta sai katsella heidän tappelevan mudassa. Varhaiskristityt kehittivät oman käsityksensä hyväntekeväisyydestä vasten tällaisia ilkeyksiä. Oikea hyväntekeväisyys ei perustu aikeelle osoittaa oma ylemmyys, ei myöskään halulle tehdä palvelus tai muulle egoistiselle pyrkimykselle. Jos antaja sai jotakin antamisestaan, ei kyseessä ollut oikea lahja.

Saurasi loputtomia ongelmia, koska oli vaikea keksiä lahjaa, josta antaja ei hyötynyt yhtään mitään. Jopa täysin epäitsekkäs teko saattaisi olla hyvä Jumalan silmissä. Syntyi tapa arvioida kaikkia tekoja naamioina jonkin asteiselle itsekkyydelle, joka sitten kelpasi teon todelliseksi juureksi. Sama tapa luonnehtii modernia yhteiskuntatieteellistä teoretisointia. Taloustieteilijät ja kristilliset teologit ovat samaa mieltä siitä, että jos anteliaisuudestaan nauttii, niin sen arvo vähenee. Eri mieltä he ovat moraalisisista seurauksista. Tätä kieroutunutta tapaa vastaan Mauss korosti antamisen ”iloa” ja ”nautintoa”: perinteis-

issä yhteisöissä ei ollut ristiriitaa meidän näkemämme ”itsekkyyden” ja muista huolehtimisen välillä: lahjan ponsi on juuri siinä, että se edistää molempia.

Tällaiset seikat alkoivat kiinnostaa pientä monitieteistä ranskalaisten ja ranskaa puhuvien tutkijoiden ryhmää (Caillé, Berthoud, Ahmet Insel, Serge Latouche, Pauline Taieb), josta MAUSS muodostui. Alkuna toimi lehti nimeltä Revue du MAUSS – pieni, huonolle paperille huolimattomasti painettu julkaisu, jota sen tekijät pitivät niin sisäpiirivitsinä kuin vakavastiotettavana lipunkantajana vielä olemattomalle kansainväliselle liikkeelle. Caillé kirjoitti manifesteja, Insel fantasioi tulevaisuuden mullistavia hyödynvastaisia järjestelmiä. Taloutta koskevat artikkelit vuorottelivat venäläisen kaunokirjallisuuden kanssa. Pikkuhiljaa liike kuitenkin syntyi. Yhdeksänkymmentäluvun puoliväliin mennessä MAUSSista oli muodostunut mittava tutkijoiden verkosto – sosiologeista antropologeihin ja taloustieteilijöihin, historioitsijoihin ja filosofeihin, Euroopasta Pohjois-Afrikkaan ja Lähi-itään –, joiden tutkimuksia ilmestyi kolmessa eri lehdessä ja näytävässä kirjasarjassa (kaikki ranskaksi) ja jolla oli oma vuosittainen konferenssinsa.

Vuoden 1995 lakkojen ja sen jälkeen valtaan tulleen sosialistihallituksen myötä Maussin työt ovat saaneet uutta huomiota Ranskassa, jossa on julkaistu myös uusi elämäkerta ja Maussin poliittisten artikkelien kokoelma. Samaan aikaan MAUSS on aktivoitunut. Vuonna 1997 Caillé julkaisi ”30 teesiä uudelle vasemmistolle” ja MAUSS alkoi omistaa vuosittaiset konferenssinsa poliittisille kysymyksille. Heidän vastauksensa esimerkiksi loppumattomille vaatimuksille purkaa hyvinvointivaltio ja seurata ”amerikkalaista mallia” oli ryhtyä ajamaan amerikkalaisen valtakumouksellisen Tom Painen keksintöä, kansalaistuloa. Hyvinvointipolitiikan todellinen uudistus ei tarkoita tämän tai tuon etuuden viilaamista, vaan uutta näkemystä siitä, mitä valtio on velkaa kansalaisilleen. Lopetetaan tuet ja avustukset ja sen sijaan annetaan jokaiselle ranskalaiselle valtion pussista sama tulo (vaikkapa 20 000 dollaria).

On vaikea sanoa, mitä maussilaisesta vasemmistosta tulee, varsinkin nyt kun Maussia mainostetaan toisinaan Marxin vaihtoehtona. Maussilaisia olisi helppo pitää vain turboahdettuina sosiaalidemokraatteina, joita yhteiskunnan isompi mullistaminen ei kiinnosta. Caillé’n ”30 teesiä” ovat esimerkiksi samaa mieltä Maussin kanssa siinä, että jonkinlaiset markkinat ovat välttämättömiä – mutta samalla uskovat myös, että kapitalismi voidaan ylittää, kunhan päästään tavoitteesta saada ”voittoa voiton vuoksi”. Eräissä mielessä maussilainen hyökkäys markkinalogiikkaa vastaan on kuitenkin perusteellisempi ja ankarampi kuin mikään muu tarjolla oleva vaihtoehto. On vaikea välttyä vaikuttelmalta, että juuri tästä syystä itseään mitä viltimpinä pitävät amerikkalaiset radikaalit, jotka ovat valmiita dekonstruoimaan mitä vaan paitsi ahneuden ja itsekkyyden, eivät oikein tiedä mitä sanoa maussilaisista – parempi olla olematta huomaavinaanakaan.

Suomentanut Tere Vadén

(alun perin: www.freewords.org/graeber.html)